

Федорова М.А. Особливості формування естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку // Нові технології навчання. Науково-методичний збірник / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця, 2011. – Вип. 67. Частина I. – С. 158-162.

УДК 371027

М. А. Федорова

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.

В статті розглядаються сутність і зміст понять «чутства», «естетичні чутства». Обґрунтовані показники сформованості естетичних чутств у дітей молодшого шкільного віку. Подано результати діагностики рівня розвитку естетичних чутств у молодших школярів.

Ключові слова: чутства, естетичні чутства, прекрасне, возвишенне, гармоничне, совершенне.

The article deals with the nature and essence of the "sense", "aesthetic sense." Valid indicators of formation of aesthetic feelings in children of primary school age. Submitted the results of diagnostic levels of aesthetic feelings for the younger students.

Keywords: senses, aesthetic senses, wonderful, elevated, harmonious, perfect.

Історія розвитку людської цивілізації засвідчує, що в усі часи у різних виховних системах неабияка увага приділялася проблемам естетичного виховання підростаючого покоління. У сучасних державних документах, що стосуються питань освіти і виховання (Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, державна програма «Освіта» Україна XXI століття) визначається як актуальне завдання формування духовних смаків, ідеалів особистості, розвиток її естетичних почуттів та художньо-творчих здібностей. На жаль, сучасна молодь характеризується невисоким рівнем розвитку естетичної культури, що, безперечно, відображається на її здатності сприймати красу в оточуючому світі, усвідомлювати її та змінювати світ за законами краси. Завданням нашої статті є визначення сутності поняття «естетичні почуття», обґрунтування їх змісту та діагностика сформованості естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку.

Проблема естетичного виховання широко репрезентована у спадщині вітчизняних педагогів та діячів освіти Е.Водовозової, Е.Михеєвої, С.Русової, К.Ушинського. Філософсько-естетичні аспекти цієї проблеми розглядаються в наукових працях Ю.Борева, І.Гончарова, М.Киященка, В.Ядова. Психологічні основи естетичного виховання розкрили Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, І.Кон, Б.Теплов та інші.

Загалом, у психології під поняттям «почуття» розуміють стійкі стани, які виражаються у ставленні людини до явищ дійсності, що відображають значення цих явищ у зв'язку з її потребами і мотивами; це вищий продукт розвитку емоційних процесів в суспільних умовах. Незважаючи на те, що почуття породжуються світом об'єктивних явищ і мають причинно-обумовлену природу, все ж вони є суб'єктивні, оскільки одні й ті самі явища для різних людей можуть мати різне значення [38, с.146].

Емоції і почуття характеризуються полярністю і пластичністю. Кожному почуттю протистоять протилежні почуття і переживання, між якими існують безліч переходів. Так, радості протистоїть горе, любові - ненависть, колективізму - егоїзм тощо. Разом з тим, однакові емоції і почуття можуть усвідомлюватися людиною з різною глибиною в залежності від значущості причин, що їх викликали, особливостей діяльності, здійсненою особистістю.

У науковій літературі виділяють такі групи почуттів: моральні почуття, що відбивають ставлення людини до вимог моралі (почуття справедливості, честі, обов'язку, відповідальності, патріотизму, солідарності тощо); естетичні почуття, які є результатом переживання людиною краси або потворності об'єктів сприймання, будь то явища природи, твори мистецтва, вчинки людини; інтелектуальні (пізнавальні) почуття, які виникають у процесі здійснення гностичної і дослідницької діяльності (почуття ясності або нечіткості думки, подиву, здивування, впевненості у знаннях, сумніву) [4, 55].

Естетичні почуття - це тривалі психічні стани, що проявляються в осягненні краси в явищах природи, в праці, в гармонії барв, звуків, рухів і форм. Гармонійна узгодженість в об'єктах цілого та частин, ритм, консонанс, симетрія викликають почуття приємного, насолоди, які глибоко усвідомлюються та впливають на душу. Вищий рівень розвитку естетичних почуттів виявляється в почуттях прекрасного, піднесеного, гармонійного, досконалого [6, 87]. Розглянемо сутність кожного поняття більш детально.

Почуття прекрасного. Прекрасне розуміється як найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя. Прекрасне, як категорія естетики, має декілька особливостей: прекрасне відбивається у так званих законах краси (законах симетрії, міри, гармонії, ритму); категорія «прекрасне» має конкретно-історичний характер і разом з цим залежить від конкретних соціальних умов життя особистості; розуміння прекрасного зумовлюється рівнем індивідуальної особистісної культури людини.

Почуття піднесеного. Піднесене – категорія естетики, яка відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками, завдяки чому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання [3, 96].

З метою більш глибокого усвідомлення сутності поняття «піднесене», доцільно порівняти цю естетичну категорію з категорією «прекрасне»: якщо прекрасне завжди несе у собі людську міру, то піднесене являє собою перевищення міри, що вражає людську свідомість силою або масштабом свого прояву; прекрасне – це те, що освоєно людиною, це область людської свободи, піднесене ж несе щось незрозуміле, це область свободи у перспективі, воно – колосальне, могутнє, перевершує можливості сучасного людства. У зв'язку з цим, піднесене пов'язане не тільки з сильними позитивними емоціями (захоплення, захват), але й здатне викликати почуття трепету, священного жаху тощо [2, 78].

Почуття гармонії сьогодні розглядається в системі споріднених естетичних понять – правильності, симетрії, закономірності. Гармонія виступає як певний тип міри, де якісні протилежності перебувають в єдності і цілісності [2, 80].

Почуття досконалого. У працях давньогрецьких філософів (Аристотель), у східних культурах простежується тяжіння до ототожнення поняття досконалого й естетичного. Досконале залишається основною естетичною категорією: прекрасне, піднесене втрачають своє осердя, якщо віддаляються від досконалості.

В історії естетики визначальною є думка про зв'язок естетичних категорій прекрасного, гармонійного, досконалого з етичними категоріями істини, блага, добра. Ще Аристотель зазначав, що людина «є суспільною твариною і за природою своєю створена для співжиття з іншими». Через це при естетичній оцінці людини слід виходити з її сутності: прекрасне повинно тісно поєднуватися з суспільною моральною природою особистості. Отже, моральна цінність краси з найдавніших часів вважається орієнтиром естетичних прагнень людства.

А.Шефтсбері зазначав, що у поведінці людини тісно поєднуються моральний і естетичний аспекти. Об'єктивна природна краса, на його думку, розкривається у людській діяльності як моральне добро. Отже, моральною може бути тільки естетично діяльна і естетично сприйнятлива особистість. Відображення цих думок ми знаходимо у В.Алексєєвої. Вона стверджує, що прояв прекрасного у поведінці людини є проявом морального, оскільки прекрасне за своєю природою – «безкорисливе, а безкорисливе за своєю природою – моральне» [1, 136]. Отже, сутність естетичної поведінки передбачає звільнення людини від вузькоegoїстичного інтересу і вигоди і піднесення її до безкорисливого, справді людського ставлення до іншого. Саме тому естетична поведінка є водночас моральною.

Слід зазначити, що естетичні почуття не є вродженими, притаманними людині з перших днів життя. Як показують наукові дослідження, естетичні почуття зароджуються у дитини досить пізно або не зароджуються зовсім, якщо дитина за певних обставин росте поза людським оточенням. При цьому вчені (Б.Неменський, В.Сухомлинський, Л.Толстой, К.Ушинський) констатують особливе значення щодо цього молодшого шкільного віку. Психофізіологічні особливості дітей цього віку найбільш сприяють формуванню в них естетичних почуттів, смаків, ідеалів, а прогалини в естетичному розвитку у молодшому шкільному віці найчастіше виявляються невинними навіть при систематичній роботі у середніх та старших класах.

Змістова структура емоційних почуттів дітей молодшого шкільного віку включає такі компоненти: інформаційний (уявлення та знання про зміст основних естетичних категорій, естетична оцінка явищ оточуючого світу, творів мистецтва); емоційно-ціннісний (емоції та почуття, що відчуває дитина у процесі сприймання явищ оточуючого світу, творів мистецтва); практичний (уміння естетичної поведінки).

Аналіз змістової структури дозволив виділити такі показники сформованості естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку:

1. Позитивне ставлення дітей до об'єктів та явищ оточуючого світу.
2. Усвідомлення змісту естетичних понять, особливостей їх прояву.
3. Усвідомлення естетичного аспекту у міжособистісних взаємовідносинах.
4. Здатність емоційно відгукуватись на події життя.
5. Уміння адекватно відображати естетичні знання, почуття у власній поведінці.

З метою діагностики рівня сформованості естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку було проведено дослідження у 2 – А класі ліцею № 25 м. Житомира. У дослідженні взяли участь 25 дітей і 3 вчителя.

Для виявлення ставлення дітей до об'єктів та явищ оточуючого світу ми використали тест «Піктограми», в процесі виконання якого діти за допомогою малюнків мали продемонструвати почуття, які виникають під час зіткнення з різними явищами та об'єктами (наприклад: весна, вчитель, сварка, кошеня, пожежа, квіти тощо). Аналіз результатів методики дав можливість виділити 3 рівні сформованості ставлень до оточуючого світу.

Високий рівень продемонструвало 16% школярів (4 особи). Такі діти виявляють адекватне ставлення до предметів та явищ оточуючого світу. Вони правильно відзначають позитивне чи негативне забарвлення запропонованих понять, орієнтуються у поняттях «добре», «погане», «прекрасне», «потворне». Наприклад, діти відмічають, що їм дуже подобається мистецтво та музика, весна та квіти, що свідчить про здатність насолоджуватися творами мистецтва та явищами природи, переживати естетичні почуття при їх

безпосередньому сприйманні. Школярі виявляють турботу та позитивне ставлення до кошеняти, малюка, що свідчить про розвиток емпатії.

Такі учні адекватно ставляться до понять з негативним забарвленням. Наприклад, діти відзначили, що «аварія», «пожежа», та «сварка» їм не подобаються, викликають почуття страху, відрази.

Середній рівень виявило 48% молодших школярів (12 осіб). Ці учні характеризуються нестійким ставленням до об'єктів та явищ оточуючого світу. Не завжди правильно визначають забарвленість запропонованих понять, часто плутаються у визначенні своїх ставлень до різних явищ. Наприклад, декілька школярів відмітили, що їм подобається музика, але не подобається мистецтво. Це свідчить про те, що у дітей відсутні знання про те, що музика – це один із видів мистецтва. Як і в попередньому випадку, слова «аварія», «пожежа», «сварка» та «синець» усвідомлюються адекватно і пов'язуються з почуттями небезпеки, загрози.

Низький рівень продемонструвало 36% дітей (9 учнів). Такі діти виявляють неадекватне ставлення до явищ оточуючого світу. Вони часто не відрізняють естетично привабливі явища, вчинки від непривабливих. Оцінка «дуже подобається» та «дуже не подобається» майже відсутня у цих дітей, в основному вони оперували лише поняттями «подобається» та «не подобається». Деякі з школярів продемонстрували позитивне ставлення до таких якостей як обман та жадібність, що свідчить про те, що діти недостатньо орієнтуються в суспільних нормах поведінки, нездатні отримувати естетичне задоволення від своїх вчинків.

Двоє хлопчиків продемонстрували негативне ставлення до кошеняти, мотивуючи це тим, що їм більше подобаються, собаки. На нашу думку, такі відповіді засвідчують, що у школярів ще є несформованими уявлення про те, що усе живе – прекрасне. Така ситуація може бути спричинена відсутністю відповідних знань про предмети та явища оточуючого світу, на основі яких мали б базуватися правильні ставлення до навколишнього середовища.

Для визначення рівня **усвідомлення змісту естетичних понять та особливостей їх прояву** ми використали індивідуальну бесіду, в процесі якої учні намагалися визначити зміст окремих естетичних понять: «прекрасний», «потворний», «досконалий», «жахливий». Аналіз результатів методики виявився таким.

Високий рівень виявило 8% дітей (2 учня). Усвідомлення змісту естетичних понять у цих дітей повне, змістовне, правильне.

Середній рівень виявили 32% учнів (8 осіб). Школярі нечітко визначають естетичні поняття, плутають їх ознаки. Можуть пояснювати ознаки одного поняття іншим (наприклад: потворне – це жахливі речі), або пояснювати поняття самим поняттям (наприклад: прекрасне – це все прекрасне в світі).

Низький рівень виявило 60% дітей (15 учнів). Це більшість класу. Ці діти не розуміють змісту естетичних понять, уявлення їх розмиті, часто неправильні. Як правило, більшість цих учнів не змогли правильно пояснити жодне поняття (наприклад: прекрасне – це дуже красне).

З метою виявлення рівня **усвідомлення дітьми естетичного аспекту в міжособистісних взаємовідносинах** ми використали методику «Вибір».

Високий рівень виявили 48% дітей (12 учнів). У міркуваннях цих дітей простежується зв'язок між моральними поняттями «дружба», «порядність», «справедливість» та естетичними поняттями «красивий», «потворний» тощо. Учні усвідомлюють, що естетично привабливими можуть бути лише моральні дії та вчинки. Так, школярі відзначають, що битися, смикати один одного, казати неправду некрасиво. Такі вчинки викликають в оточуючих негативні емоції, від них немає користі іншим людям. Серед позитивних (красивих) виділяють такі вчинки: поділитися цукеркою, заступитися за дівчинку, допомогти товаришеві.

Середній рівень продемонстрували 28% дітей (7 осіб). Ці діти не завжди можуть диференціювати хороші і погані вчинки. Вони визначають як негативні бійку, обман, а також допомогу товаришу з виконання домашнього завдання (недостатньо знань про красу вчинків, спрямованих на допомогу іншим). Як хороший вчинок відмічається смикання дівчат за косички. При цьому необхідно відмітити, що такі хлопчики, як правило, виявляють дружнє ставлення, повагу до дівчат, проте поки що чітко не диференціюють, в яких вчинках вона може виявлятися.

Низький рівень проявили 24% учнів (6 осіб). Школярі не можуть чітко визначити хороші і погані вчинки, відповідають навмання, часто називаючи обман чи бійку хорошими вчинками, а допомогу іншим та щедрість – негативними. У дітей низький рівень сформованості усвідомлення естетичного боку міжособистісних відносин.

Для визначення рівня **сформованості умінь естетичної поведінки** ми використали метод спостереження.

Високий рівень продемонструвало 24% учнів (6 осіб). У школярів сформовані уміння взаємодії з оточуючими, вони намагаються розв'язувати конфлікти соціальними засобами, щоб не завдати шкоди собі та іншим і уникнути негативних почуттів. Діти прагнуть допомагати іншим і чітко мотивують вибір власних вчинків (вони знають, що допомагаючи іншим, вони чинять красиво, бо дарують позитивні емоції іншим, і самі переживають від цього естетичну насолоду).

У школярів сформовано почуття обов'язку та відповідальності перед оточуючими. У поведінці вони виявляють суспільні мотиви (пояснюють, що не можна заважати, коли хтось відпочиває і мотивують це повагою до інших, а не страхом покарання). Помічають емоційні стани оточуючих і намагаються адекватно

реагувати на них.

Середній рівень сформованості умінь взаємодії з оточуючими виявили 36% учнів (9 осіб). Естетична поведінка таких дітей є нестабільною, залежить від присутності дорослого. У школярів майже несформовані уміння конструктивно розв'язувати конфлікти. Мотиви поведінки часто є егоїстичними. Наприклад, на прохання пояснити, чому не можна ображати тварин, більшість дітей відзначили, що тварина може вкусити.

Низький рівень виявили 40% учнів (10 осіб). Ці учні байдуже або негативно ставляться до своїх однолітків. Обирають асоціальні способи розв'язування конфліктів. У них недостатні знання про норми поведінки в суспільстві і відсутні негативні почуття від аморальних вчинків. Турботу про інших проявляють епізодично, як правило вербально. Наприклад, якщо товариш впав, вони не поспішають на допомогу, а обмежуються запитаннями типу: «Що з тобою?», «Тобі боляче?»

Проведене дослідження дало можливість виділити рівні сформованості естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку (табл.1.1.)

Таблиця 1.1.

Рівні сформованості естетичних почуттів у молодших школярів.

Рівні	I методика	II методика	III методика	IV методика	V методика	Середнє арифметичне
Високий	16%	24%	8%	48%	20%	23,2%
Середній	48%	36%	32%	28%	44%	37,6%
Низький	36%	40%	60%	24%	36%	39,2%

Високий рівень (23,2% учнів). У школярів сформоване емоційно-позитивне ставлення до предметів та явищ оточуючого світу. Вони правильно відзначають позитивне чи негативне забарвлення різних явищ, процесів. Можуть повно визначити сутність основних естетичних категорій.

Ці учні позитивно ставляться до однолітків і завжди намагаються розв'язувати конфлікти соціальними способами. Намагаються допомагати іншим, при цьому мотиви їх вчинків є моральними. Тонко відчувають загальний настрій музичних творів та чітко можуть зобразити його у своїх малюнках.

Середній рівень (37,6% учнів). Для таких учнів характерне нестійке ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу. Забарвленість деяких понять вони визначають правильно, а деяких ні, відчувають утруднення при визначенні ставлення до різних явищ. Школярі нечітко визначають естетичні поняття, плутають їх ознаки. Незважаючи на те, що діти у своїй більшості позитивно ставляться до однолітків, все ж їм важко конструктивно розв'язати конфліктні ситуації.

Низький рівень (39,2%). Діти мають неадекватне ставлення до оточуючого світу. Не відрізняють естетично привабливі предмети, вчинки від потворних. Ці діти не розуміють змісту естетичних понять, уявлення їх розмиті, часто неправильні.

Байдуже, або негативно ставляться до своїх однолітків. Обирають асоціальні способи розв'язання конфліктів. Школярі нездатні побачити красу у поведінці та вчинках оточуючих, їх власна поведінка також не спрямована на утвердження моральних та естетичних правил.

Результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень розвитку естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку як такий, що потребує удосконалення і підтвердили припущення про необхідність проведення цілеспрямованої роботи з їх формування.

Література.

1. Алексеева В. Эстетическое и художественное воспитание (к новым решениям) // Новое педагогическое мышление / Под. ред. А.В.Петровского.- М.: Педагогика, 1989.- С.134-144.
2. Естетика: Навч. Посібник / Т.Аболіна, В.Єфименко, О.Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
3. Естетика: Навч. Посіб./ М.П.Колесніков, О.В.Колеснікова, В.О.Лозовий та ін.; За ред.В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 208 с.
4. Лук А. Н. Эмоции и чувства. М., 1972.
5. Психологія / За ред. Г.С.Костюка. - Київ: Радянська школа, 1988.
6. Якобсон П.М. Психология чувств. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.

Відомості про автора:

Федорова Марія Анатоліївна

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кандидат педагогічних наук

Доцент

Доцент кафедри дошкільного виховання і педагогічних інновацій

10024, Житомир, вул. Шевченка 100, кв. 99

Телефон: 80412-33-95-40, 067-274-61-69